

Tutorització en aules virtuals de llengua per a adults

Autora

Lucrecia Keim
Universitat de Vic

L'article s'obre amb una reflexió genèrica sobre la funció tutorial en l'ensenyament de llengües en entorns virtuals. A continuació s'analitza l'acció docent tutorial, els seus rols, funcions i tasques: en primer lloc, en l'autoconeixement inicial, la creació de comunitat i l'acció docent; seguidament, en relació amb l'actuació estratègica dels aprenents, i, finalment, en la incentivació, dinamització i facilitació de l'activitat col·laborativa.

"Quan estudies a distància has de fer valoracions i prendre decisions constantment sobre què vols fer, com ho vols fer i la quantitat d'atenció i interès que vols dedicar a una paraula en particular, a una activitat, a una tasca obligatòria o al que sigui. Realment has de decidir tot això per tu mateix."
(Traducció de l'autora d'una cita de White, 2003: 94)

Introducció

Durant els darrers cinquanta anys, tant l'enfocament metodològic com les funcions relacionades amb l'acció tutorial han evolucionat de forma paral·lela a la pedagogia de llengües (estrangeres) i a les possibilitats tecnològiques. A hores d'ara s'accepta de forma unànime que en el marc de l'acció docent i tutorial s'ha de tenir en consideració, d'una banda, el conjunt de factors que poden influir en el moment d'aprendre una llengua i, de l'altra, els factors més directament relacionats amb el context virtual d'ensenyament-aprenentatge. A tall d'exemple, un aprenent que ja tingui coneixements de la llengua que vol aprendre o que tingui experiències d'aprenentatge d'altres llengües s'enfrontarà a l'aprenentatge en línia de forma diferent de com ho farà un altre que no en tingui. El coneixement d'estratègies d'aprenentatge també pot influir sobre la capacitat d'acció i de prendre iniciativa. Igualment, l'actitud davant del fet d'aprendre llengües i les creences sobre la llengua i cultura que es vol aprendre poden determinar la motivació, etc. (vegeu White, 2003; Dörnyei, 2008, entre d'altres). Així mateix, convé considerar que l'aprenent ha de desenvolupar una relació positiva amb l'entorn virtual d'aprenentatge, ja que, si sap interactuar-hi, en podrà treure més profit. Cal destacar que aquest entorn va més enllà de la plataforma virtual en què es treballa i inclou altres possibles espais on es pot compartir coneixement, com ara els anomenats *espais personals d'aprenentatge*. Finalment, l'enfocament pedagògic adoptat en el disseny i en la tutorització del curs determinaran les característiques de l'acció pedagògica. Les propostes d'acció docent i tutorial que es fan en aquest article s'han de veure emmarcades en una concepció de l'ensenyament-aprenentatge que dóna rellevància a l'aprenentatge per competències centrat en l'estudiant. Es fan propostes orientades a reforçar l'actuació estratègica i l'autonomia de l'alumne en el marc d'un aprenentatge significatiu, i a facilitar l'aprenentatge col·laboratiu.

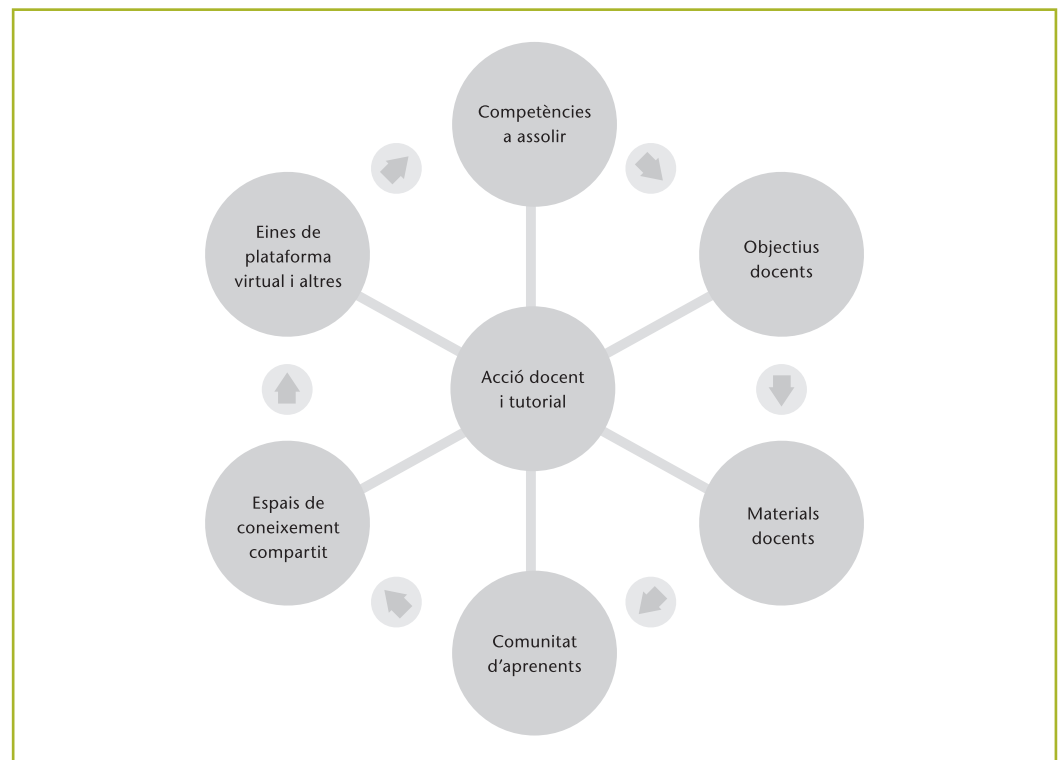
L'acció docent i tutorial: rols, funcions i tasques

En el desenvolupament i la implementació de les ofertes de cursos de llengua virtuals hi intervenen habitualment diverses persones (Casamayor, 2008; Llorente, 2006; Salmon, 2004):

- Els responsables de l'autoria dels continguts, que, en l'àmbit que ens ocupa, inclou també la creació de les activitats i tasques.
- Els responsables del disseny de l'EVEA (entorn virtual d'ensenyament i aprenentatge), que sovint tenen un perfil tecnològic.
- Els responsables de la docència i tutorització.
- Els responsables de l'atenció a l'estudiant pel que fa a qüestions tècniques, administratives i de tutorització general.

Aquí em centro en les tasques i funcions de les persones responsables de la docència i tutorització en línia partint de la base que ja es disposa de materials docents. Quan el material, les tasques i la plataforma ja són molt dissenyats, es podria caure en l'error de pensar que la funció docent i tutorial es pot reduir a corregir i donar retroalimentació o iniciar, moderar i tancar els fòrums ja plantejats en el disseny original. Però si en la classe presencial el professorat es planteja en cada cas com treballarà amb un grup concret i amb el material que té a disposició, també s'ha de fer aquest plantejament davant del material i les tasques predeterminades en l'EVEA. L'acció docent i tutorial es fa, doncs, tenint en compte tant els objectius docents com el grup d'aprenents i les competències que han d'assolir. Implica conèixer a fons els materials docents disponibles a l'EVEA, així com les eines d'interacció i de treball. A més, convé que es consideri l'existència d'altres recursos externs i d'altres espais de coneixement compartit (<http://blogs.uab.cat/recursosaprenentatgellengues/>).

Figura 1. Marc per a l'actuació docent i tutorial.

L'acció docent i tutorial és complexa i hi intervenen múltiples factors. Aplicant la terminologia de Van Lier (2004) a l'acció docent i tutorial en el marc dels EVEA, es pot diferenciar entre bastiment a nivell "micro", "meso" i "macro":

- Nivell "micro". Entenem que inclou totes les accions relacionades amb el treball interactiu de bastiment que es produeix entre docents i alumnes mentre aquests duen a terme una tasca. Inclouria, per exemple, accions encaminades a atraure l'atenció dels estudiants sobre una tasca en concret, a recordar quins són els passos que s'han de seguir i a vetllar perquè no es perdi de vista l'objectiu, o bé la moderació d'un xat o un fòrum, o bé les diferents accions d'una correcció pedagògica.
- Nivell "meso". Segons Van Lier, en aquest nivell s'inclouen totes les accions relacionades amb la planificació dels passos d'una activitat o tasca. En el context dels EVEA, implicaria pensar per endavant quins passos hauran de fer els aprenents per si mateixos per poder dur a terme la tasca que es planteja i quins recursos s'han de posar a la seva disposició.
- Nivell "macro". Aquest nivell fa referència a la planificació a més llarg termini, per exemple la programació de tot un curs o d'un projecte o d'un conjunt de tasques encadenades (Van Lier, 2004: 149).

Tal com he exposat a dalt, ara ens centrem en el bastiment a nivell "micro" que inclouria accions, seguint Llorente (2006), en quatre grans àmbits funcionals:

- Funció tècnica.
- Funció específicament acadèmica i orientadora.
- Funció organitzativa.
- Funció social.

En cursos de llengüa, aquestes funcions aniran necessàriament interrelacionades. El marge d'actuació dels docents i tutors estarà determinat per la tipologia de tasques i activitats que ja estan proposades i per les possibilitats tècniques de què disposi la plataforma, així com per les condicions laborals i per la política de la institució.

En els següents apartats destacaré les accions relacionades amb tres grans objectius pedagògics:

- Foment de l'autoconeixement inicial i creació de comunitat.
 - Activació i foment de l'actuació estratègica.
 - Suport a l'aprenentatge col·laboratiu.
- *Autoconeixement inicial, creació de comunitat i acció docent i tutorial*

La docent i tutora pot proposar algunes primeres activitats amb un triple objectiu:

- Obtenir més informació sobre les expectatives dels alumnes.

- Obtenir informació sobre possibles coneixements previs de la llengua.
- Obtenir informació sobre les destreses dels alumnes pel que fa a l'ús de la plataforma.

Aquestes activitats ajudaran l'alumne a descobrir els propis objectius i a començar a plantejar-se l'aprenentatge d'una forma reflexiva, cosa a la qual potser no està acostumat.

L'altre gran objectiu al començament del curs hauria de ser fomentar la creació d'una comunitat d'aprenentatge. Una bona comunitat d'aprenentatge facilitarà que es mantingui la motivació al llarg del curs i serà la base per tal que les activitats relacionades amb coconstrucció de coneixement i aprenentatge col·laboratiu es puguin dur a terme amb èxit.

Finalment, caldrà potser introduir l'alumnat en aspectes relacionats amb la comunicació mediatitzada per ordinador (CMO). En aquesta fase inicial es podria començar per consensuar entre tots unes normes d'etiqueta bàsiques per a tot el curs.

Objectius pedagògics	Funcions	Exemples d'accions
<p><i>Promoure l'autoconeixement com a aprenent de llengua.</i></p> <p><i>Assegurar el coneixement dels diversos entorns d'aprenentatge (la plataforma i el personal).</i></p> <p><i>Fomentar la creació de comunitat.</i></p>	Tècnica	<i>Proporcionar guies d'ús de l'entorn virtual.</i>
		<i>Proporcionar accés a programari lliure amb funcionalitats pedagògiques.</i>
		<i>Activar el bloc de curs.</i>
		<i>Facilitar tècnicament la creació de grups.</i>
	Acadèmica	<i>Fer preparar una biografia lingüística.</i>
		<i>Consensuar amb l'aprenent un pla de treball personal.</i>
		<i>Consensuar amb els grups normes d'etiqueta.</i>
		<i>Oferir un seguiment personalitzat i ràpid.</i>
		<i>Donar retroalimentació (feedback).</i>
	Social	<i>Activar i moderar un fòrum de presentació indicant interessos, aficions, etc., (vegeu Salmon, 2004).</i>
		<i>Animar i motivar a través d'activitats.</i>
		<i>Rebotar primeres preguntes a la comunitat.</i>
		<i>Proposar la creació d'un espai on compartir recursos.</i>
	Organitzativa	<i>Assegurar que es coneixen els terminis.</i>
		<i>Moderar la creació de grups.</i>

Altres exemples d'activitats poden ser els següents:

- Crear entre tots un puzzle o una galeria de fotos que expressin les sensacions del grup abans de començar el curs, per exemple en el bloc de curs. L'objectiu és crear identitat com a grup.

- Gravació d'àudio o vídeo en la llengua d'estudi o en una llengua franca. L'objectiu serà doble: la familiarització amb el programa per fer gravacions d'àudio o vídeo i la recollida d'informació sobre la capacitat d'expressió oral.
- Ral·li a través de les diverses eines i documents amb informació de la plataforma per descobrir i experimentar amb els recursos disponibles. L'activitat es pot preparar com a qüestionari autoavaluable (amb Moodle o HotPotatoes, etc.). Exemples de preguntes:

- Consulta la programació de l'assignatura i busca quan has de fer el primer lliurament.
- Vés a la llista de participants i comprova si els teus companys han publicat les seves fotos. Si n'hi falta alguna, envia un missatge almenys a algun d'aquests companys.
- Visita la pàgina amb material addicional i copia un enllaç que consideris d'utilitat. Explica per a què el pots fer servir.
- Escolta la presentació en àudio-vídeo amb la introducció a l'assignatura. Assegura't que tens instal·lats els programes necessaris. Respon després a aquestes preguntes (preguntes sobre el contingut de la presentació).

Un cop rebudes i revisades les activitats, el docent i tutor es pot preparar una fitxa de cada alumne que pot utilitzar per enviar un missatge de correu personal amb indicacions o consells de treball. El to d'aquests primers missatges haurà de ser molt curós i l'objectiu serà oferir una guia o pauta i, sobretot, animar l'estudiant. Convé utilitzar un llenguatge assertiu i empàtic i fer referències a les experiències d'altres aprenents. Es pot proporcionar un full de treball orientat a la planificació amb preguntes com ara aquestes:

- Conec les indicacions del temps de treball necessari per a cada unitat i les activitats que hi estan relacionades que s'indiquen de forma orientativa en l'EVEA?
- M'he familiaritzat ja amb les eines bàsiques de treball de l'EVEA? Les coneixia ja a títol particular? Quina dedicació de temps em suposa ara fer activitats amb aquestes eines?
- Disposo ja de coneixements previs sobre alguns dels temes i per això puc treballar de forma més ràpida?
- Crec que hauré de dedicar més temps del previst a alguns temes?
- Tenint en compte les meves circumstàncies personals (feina, família...), quantes hores podré dedicar al dia o a la setmana a l'estudi?
- Quins dubtes tinc que voldria consultar al meu docent i tutor?

Finalment, voldria fer un apunt sobre la necessitat d'animar els aprenents a organitzar les funcionalitats de les eines que hi ha a la disposició dels usuaris per gestionar l'aprenentatge.

Pot ser d'utilitat discutir sobre el model desenvolupat per alguna altra persona i motivar a adaptar-lo a la situació personal de cadascú (exemple: http://photos1.blogger.com/blogger/3199/57/1600/model_epa.jpg).

Actuació estratègica dels aprenents i acció docent i tutorial

Fomentar l'activació d'estratègies cognitives i metacognitives dels aprenents proporcionant guies i pautes de reflexió i motivant l'estudiant perquè planifiqui, executi, revisi i avaluï el seu treball personal i en grup és una de les funcions més importants de l'acció tutorial. L'objectiu és proporcionar un bastiment als aprenents que els faciliti fer tries informades (Dam, 1995; Cañada i Esteve, 2001) i anar seleccionant els recursos més eficients per aconseguir els objectius d'aprenentatge. Introduir l'eina del dossier electrònic, com ara Mahara (<http://mahara.org/>), facilitarà molt la feina tant de l'estudiant com de la docent i tutora. Però si no es disposa d'aquesta eina també es pot animar l'alumne a organitzar bé el seu escriptori i els seus fitxers personals i a fer servir els espais de lliuraments personals de la plataforma virtual com a portafolis.

El procés de coconstrucció de coneixement pot resultar enfortit si es traspassa al grup d'aprenents una part de "l'autoria" dels continguts a aprendre. Val a dir que les tecnologies actuals i el canvi de paradigma pel que fa a la propietat dels sabers proporcionen unes bases que cal aprofitar (vegeu també "Comunitats de pràctica", per exemple, a <http://enricerrabloc.blogspot.com/2008/10/99-comunitats-de-prctica.html>). D'aquesta forma, el fòrum o el bloc es transformen en un espai realment significatiu perquè les intervencions aporten una part de coneixement a partir de la qual els altres membres del grup en poden adquirir més. Pel que fa als fòrums, interessa tenir en compte, entre d'altres, aquests aspectes:

- Es poden crear subgrups de discussió (3-5 persones) que, en una primera fase, no es puguin llegir mútuament per evitar repeticions i fer el diàleg més fluid. També es pot determinar que es puguin llegir mútuament, però no fer intervencions en els altres fòrums.
- És tan important obrir com tancar un fòrum i indicar les dates en què estarà obert.
- Cal moderar el fòrum (animar a participar, rebotar preguntes, sintetitzar intervencions, parafrasejar i reformular intervencions per animar el debat, etc.).
- La funció de moderador o moderadora la poden fer també els alumnes de forma rotatòria seguint el modelatge del professorat.
- La quantitat de persones que poden intervenir en un fòrum no hauria de superar les 12-15.

Les accions de bastiment "micro" relacionades directament amb el seguiment, correcció, revisió i retroalimentació en el cas de les activitats individuals i grupals poden portar a la redacció de nous objectius d'aprenentatge. Es crea, així, un clima adient per a l'aprenentatge i es garanteixen condicions segures per prendre riscos i esforçar-se per canviar. El discurs dels docents pot incloure valoracions i avaluacions constructives i hauria d'activar els alumnes perquè plantegin dubtes i problemes. Hi ha diverses vies per dur a terme aquest bastiment:

- Seguiment de les activitats autoavaluables. Convé anar fent un seguiment dels resultats obtinguts pels estudiants en activitats autoavaluables per detectar fonts d'errors que facin necessària una intervenció individual o grupal.

- Seguiment, correcció i revisió de tasques obertes. Fer una correcció pedagògica que doni el bastiment necessari en cada cas per portar a l'autocorrecció o a la cocorrecció de la producció escrita o oral (vegeu Aljaafreh i Lantolf, 1994: 471) ajudarà l'estudiant a reflexionar sobre el seu procés d'aprenentatge.

Benvolguda Xxxx,

La descripció de la imatge que has fet és molt coherent i bonica. Tan sols l'oració "Primer descriuré el cap" resulta una mica desconcertant, ja que en el decurs del text no descrius cap altra part del cos. T'animo a proposar un altre redactat, com ara "La part més interessant d'aquesta figura és el cap".

Els errors gramaticals que t'he marcat i per als quals trobes indicacions en els comentaris són normals en aquesta fase del teu aprenentatge. Intenta corregir-los amb ajuda del material docent de la unitat 2 i torna a publicar el text un cop revisat.

Ànims i fins aviat,

Yyyyy

Un cop generat un ambient de confiança en el grup, es poden crear grups d'estudi en els quals es facin correccions en grup. Tenir dret a "adoptar el rol de docent" pot ser un factor de motivació. El primer pas consistirà a introduir produccions de text en espais d'escriptura comuns, com ara els wikis, que permeten redactar i revisar de forma conjunta un text i anar guardant tots els canvis i noves propostes de redactat que, finalment, es podran utilitzar per fer una retroalimentació grupal.

- Ús de guies de reflexió (Monereo, 1997, entre d'altres) o pautes metacognitives (Arumí, 2003, entre d'altres). En les meves classes he obtingut fins ara bons resultats, per exemple, amb les guies destinades a l'anàlisi d'errors. Pot ser interessant incorporar de forma sistemàtica l'ús d'aquest tipus d'instruments a l'aula virtual.

Error o problema	Quina pot ser la solució? Quins recursos he fet servir per trobar la solució?	Proposta d'aprenentatge: què puc fer o practicar ara?
<p><i>Ein Person</i></p> <p><i>Als wir Studenten sind, ...</i></p>	<p><i>Eine Person</i></p> <p><i>Weil wir Studenten sind</i></p>	<p><i>Error de gènere.</i></p> <p><i>Error de connector, necessito un causal.</i></p> <p><i>Crec que els meus errors en part són deguts al fet que abans d'escriure en alemany penso en anglès. Intentaré no fer-ho seguint les estructures de l'anglès.</i></p>

- Suport emocional. Segons els resultats d'un estudi dut a terme amb estudiants de l'Open University, Hauck i Hurd (2005) arriben, entre d'altres, a la conclusió que els estudiants de llengües a distància poden sentir ansietat sobretot per la por de parlar la llengua estrangera i pel fet de no rebre una resposta ràpida per part dels tutors. La meua experiència personal confirma aquesta afirmació de les autores:

"[...] the role of the tutor in providing good feedback as an integral part of learner support should also not be underestimated in terms of reducing anxiety and keeping motivation levels high" (Hauck i Hurd, 2005).

Seguint Pemberton (a White, 2003), en el marc de l'acció docent i tutorial es poden utilitzar diferents estratègies per donar suport emocional, com ara:

- Clarificar l'origen de les pors o de les queixes demanant un aclariment, parafrasejant, resumint, etc.
- Formular preguntes demanant informació, creences o sentiments, i procurant incentivar l'altre perquè expliqui bé el que pensa.
- Aconsellar ajudant a analitzar les necessitats, a focalitzar sobre els objectius, identificant possibles problemes en la planificació o organització, fent suggeriments d'estudi, avaluant el progrés, etc.
- Motivar animant i mostrant empatia o fent referència a les experiències d'altres aprenents.

Si l'aprenent rep la informació i el suport en format multimodal, es reforçaran els canals per on li arribi la nova informació i això facilitarà el procés de comprensió.

En resum, alguns exemples d'accions per promoure l'actuació estratègica:

Objectius pedagògics	Exemples d'accions	Exemples d'accions
<i>Promoure l'actuació estratègica en el marc d'aprenentatge significatiu.</i>	Tècnica	<i>Orientar en aspectes tècnics o derivar les consultes.</i>
		<i>Oferir la informació i el suport en format multimodal.</i>
	Acadèmica	<i>Ajudar i donar suport en la reflexió de forma escrita i oral.</i>
		<i>Revisar, corregir i donar retroalimentació grupal i individual.</i>
		<i>Seguir les activitats autoavaluables.</i>
		<i>Proposar activitats que facilitin la coconstrucció de coneixement (com ara rebotar preguntes al grup en el fòrum).</i>
		<i>Orientar en els processos de planificació, monitorització i avaluació de l'aprenentatge.</i>
	Social	<i>Moderar la creació de grups.</i>
		<i>Dinamitzar l'ús de les eines d'interacció grupal com a via de coconstrucció de coneixement (p. e., per compartir recursos externs a la plataforma).</i>
		<i>Proposar activitats informals de grup.</i>
	Organitzativa	<i>Oferir resums.</i>
		<i>Recordar terminis.</i>

- *Incentivar, dinamitzar i facilitar l'activitat col·laborativa*

Les eines disponibles actualment per a l'anomenada telecol·laboració (Belz, 2003; Mangenot, 2006) i la CMO permeten proposar tasques col·laboratives en EVEA que fa uns anys eren impensables. Per a un bon funcionament de la proposta didàctica, els aprenents s'han d'entendre com a comunitat, i convé haver fet una introducció a tècniques discursives tant en el pla de "discurs exploratori" (vegeu Mercer, 2001) com per a la resolució de conflictes. L'acció tutorial pot proporcionar models d'aquest tipus de discurs i ensenyar el grup a rebotar preguntes, a clarificar, a parafrasejar i a distribuir responsabilitats.

Si s'entén com a tasca col·laborativa aquella en què per poder acomplir l'objectiu final es necessita que tots els membres aportin una part diferenciada d'aquesta tasca, cada membre del grup haurà d'assumir un rol que s'haurà de consensuar al començament. A més, el grup haurà de planificar el treball per tal de poder distribuir la feina, intercanviar les propostes i consensuar el producte final. Els grups han de conèixer el redactat de la tasca i els criteris d'avaluació de la feina grupal i individual. Tots aquests passos, que són ben coneguts en el treball pedagògic en entorns presencials, sovint no són tan fàcils d'organitzar en EVEA. La impossibilitat de treballar de forma sincrònica pot arribar a dificultar els processos de treball conjunt, per exemple. Fins i tot la creació de grups pot comportar una inversió de temps considerable. Vegem què pot ajudar a agilitar el procés:

- Donar suport per a la formació de grups creant graelles en espais d'escriptura compartit a fi que els participants s'apunten a un dels grups en funció de determinats criteris, com ara la proximitat geogràfica.

- Crear consens sobre les eines digitals de comunicació: correu, xat, fòrums (esglaonats, diferenciats per grups, etc.), sistemes VoIP com ara Skype, etc. Per exposar idees serà més adequat el fòrum, ja que permet una redacció dels missatges seguint el propi ritme. En canvi, per consensuar tries o distribuir feines seran més àgils el xat i els sistemes de VoIP o de videoconferència (com ara Elluminate), ja que permetran que tots participin de forma sincrònica en el diàleg.
- Crear consens en el grup sobre els espais on es compartirà el treball: wiki, bloc, grup de treball en una plataforma, Google Docs, etc. Segons les funcionalitats de la plataforma virtual, aquests espais hi poden estar integrats o no. De qualsevol forma, convé que el docent i tutor hi tingui accés i que siguin espais que permetin fer un seguiment de les intervencions de cada membre del grup.
- Publicar les dates de presa de contacte. Es pot preparar des de bon començament una rúbrica de seguiment del treball del grup que podrà servir tant de guia com d'eina d'avaluació grupal (Marimon, 2006, entre d'altres).
- Publicar els criteris i el procediment per a l'avaluació grupal. Es pot determinar que cada membre del grup avaluï els altres i que al fòrum del grup es comentin l'avaluació grupal donant possibilitat a tots els membres d'expressar la seva opinió o justificar la seva avaluació. El grup haurà de triar un responsable o moderador que lliuri l'avaluació grupal amb el producte final al docent i tutor.

En conclusió, l'acció docent i tutorial enfocada a proporcionar bastiment pot facilitar el camí dels aprenents en cursos de llengua en línia marcat per tries constants, tal com hem vist en la citació que encapçala aquest article.

Bibliografia

ALJAAFREH, A.; LANTOLF, J. P. "Negative feedback as regulation and second language learning in the Zone of Proximal Development". *The Modern Language Journal* (1994), núm. 78/4, p. 465-483.

ARUMÍ, M. "Incidència d'una acció pedagògica dirigida a l'autoregulació. Dos estudis de cas a l'aula d'iniciació a l'aprenentatge de la interpretació consecutiva". [Tesi doctoral.] Universitat Pompeu Fabra, 2006.

BELZ, J. "Linguistic perspectives on the development of intercultural competence in telecollaboration". *Language Learning and Technology* [en línia]. Vol. 7 (2003), núm. 2, p. 68-117. <<http://lt.msu.edu/vol7num2/belz/>> [Consulta: juliol 2004]

CÁNOVAS, M.; GÓNZALEZ-DAVIES, M.; KEIM, L. *Acortar distancias. Las TIC en la clase de traducción y de lenguas extranjeras*. Barcelona: Octaedro, 2009.

CAÑADA, M.; ESTEVE, O. "La interacción en el aula desde el punto de vista de la co-construcción de conocimiento". A: MUÑOZ, C. (coord.). *Trabajos en lingüística aplicada*. RESLA, 2001.

CASAMAYOR, G. (coord.). *La formación on-line. Una mirada integral sobre el e-learning, b-learning...* Barcelona: Graó, 2008.

DAM, L. *Learner Autonomy 3: From Theory to Classroom Practice*. Dublin: Authentik, 1995.

DÓRNYEI, Z. *Estratègies de motivació a l'aula de llengües*. Barcelona: Publicacions de la Universitat Oberta de Catalunya, 2008.

HAUCK, M.; HURD, S. "Exploring the link between language anxiety and learner self-management in open language learning contexts". *European Journal of Open Distance and E-Learning (EURODL)* (2005) [en línia]. <http://www.eurodl.org/materials/contrib/2005/Mirjam_Hauck.htm> [Consulta: novembre 2006]

LLORENTE, M. "El tutor en E-Learning: aspectos a tener en cuenta". *EduTec. Revista Electrónica de Tecnología Educativa* (gener 2006), núm. 20.

MANGENOT, F.; NISSEN, E. "Collective Activity and Tutor Involvement in E-learning Environments for Language Teachers and Learners". *CALICO Journal* (2006), núm. 23 (3), p. 601-622.

MARIMON, M. "Anàlisi d'una situació d'aprenentatge col·laboratiu en un entorn de formació virtual". [Tesi no publicada.] Universitat de Barcelona, 2006.

MERCER, N. *Palabras y mentes*. Barcelona: Paidós, 2001.

MONEREO, C. (coord.). *Estrategias de enseñanza y aprendizaje*. Barcelona: Graó, 1997.

SALMON, G. *E-actividades. El factor clave para una formación en línea activa*. Barcelona: Publicacions de la Universitat Oberta de Catalunya, 2004.

VAN LIER, L. *The Ecology and Semiotics of Language Learning*. Boston: Kluwer, 2004.

WHITE, C. *Language Learning in Distance Education*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Bibliografia web

<<http://blogs.uab.cat/recursosaprenentatgellengues/>>

<<http://blocs.cpnl.cat/aprenentatgeautonom/2010/07/13/4-els-entorns-personals-daprenentatge/>>

<<http://www.oapee.es/documentum/MECPRO/Web/weboapee/iniciativas/portfolio/portfolios-validados-esp/secundaria/catalan/biografiadossiersecundariacatalan.pdf?documentId=0901e72b800044c0>>.